

مقایسه ویژگی‌های زیستی کفشدوزک شکارگر *Cryptolaemus montrouzieri* Muls. (Col.: Coccinellidae) و شپشک‌های آردآلود *Pulvinaria aurantii* Cockerell (Hom.: Coccidae) و شپشک آردآلود *Planococcus citri* Risso (Hom.: Pseudococcidae) در آزمایشگاه

ابراهیم قاری زاده گلسفیدی، بیژن حاتمی، حسین سیدالاسلامی^۱

چکیده

کفشدوزک کریپتولموس *Cryptolaemus montrouzieri* Muls. (Col.:Coccinellidae) یک شکارگر چندخوار است که جهت کنترل شپشک‌های آردآلود (Pseudococcidae) در باغ‌ها و گلخانه‌ها استفاده می‌شود. بالشتک مرکبات *Pulvinaria aurantii* Cockerell (Hom.: Coccidae) یکی دیگر از آفات فعال در شمال کشور روی درختان مرکبات نیز مورد تغذیه این کفشدوزک قرار می‌گیرد. پژوهش حاضر به منظور بررسی ویژگی‌های زیستی این کفشدوزک روی شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات در شرایط آزمایشگاه (روشنایی ۱۴ ساعت، دما 25 ± 1 درجه سانتی‌گراد و رطوبت نسبی 70 ± 5 درصد) انجام شد. برای این کار تخم‌های کفشدوزک از کلنی‌های جداگانه از روی دو میزبان، جمع‌آوری شد. طول دوره جنینی، سنین لاروی ۱، ۲، ۳، ۴، کل دوره لاروی، دوره پیش‌شفیرگی، شفیرگی و دوره تخم تا حشره کامل روی دو طعمه بررسی شد که به‌جز طول دوره لاروی سن ۴ (در سطح ۱ درصد) و کل طول دوره لاروی (در سطح ۵ درصد) بقیه اختلاف معنی داری نداشتند. نسبت جنسی کفشدوزک با تغذیه از دو طعمه، ۱:۱ و اختلاف معنی‌دار نداشت. به‌جز طول دوره قبل از تخم‌گذاری روی دو میزبان سایر شاخص‌های کفشدوزک شامل میانگین طول عمر کفشدوزک ماده، میانگین تخم‌گذاری روزانه، جمع تخم‌های گذاشته شده و میزان تفریح تخم‌ها دارای اختلاف معنی‌داری در سطح ۱ درصد بودند. میانگین میزان تغذیه کل دوره لاروی کفشدوزک از تخم شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات به ترتیب ۵۷۱۵ و ۷۶۹۴ عدد بود که اختلاف معنی‌داری را در سطح ۱ درصد نشان داد.

نتایج این پژوهش نشان داد که برخی از شاخص‌های زیست‌شناسی کفشدوزک روی دو طعمه در شرایط آزمایشگاهی با هم اختلاف معنی‌داری داشتند، ولی با توجه به تغذیه بیشتر کفشدوزک از تخم بالشتک، چنین به نظر می‌رسد که بتوان از این حشره مفید در مبارزه بیولوژیک علیه بالشتک مرکبات نیز استفاده کرد.

واژه‌های کلیدی: *Cryptolaemus montrouzieri*، شپشک آردآلود، بالشتک مرکبات

۱. به ترتیب دانشجوی سابق کارشناسی ارشد، دانشیار و استاد حشره‌شناسی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه صنعتی اصفهان

مقدمه

از میان عوامل کنترل کننده طبیعی، بررسی کفشدوزک‌ها (Coccinellidae)، به دلیل نقش مؤثری که در مبارزه بیولوژیک و تلفیقی آفات دارند، افزایش یافته است (۱۲). کفشدوزک *Cryptolaemus montrouzieri* Muls. یکی از حشرات شکارگر چندخوار است که در سراسر جهان برای مبارزه بیولوژیک علیه شپشک‌های آردآلود استفاده می‌شود. این حشره مفید در مناطق گرم و مرطوب به‌ویژه جاهایی که زمستان ملایمی دارند به‌خوبی رشد و تولید مثل کرده و گونه‌های مختلفی از بالا خانواده Coccoidea را مورد تغذیه قرار می‌دهند (۱۱ و ۱۶).

در بین آفات مرکبات بالشتک معمولی مرکبات *Pulvinaria aurantii* Cockerell (Hom: Coccidae) یکی از آفات غیر بومی ایران است (۱). این آفت به‌جز مرکبات گیاهان دیگری مانند چای، شمشاد، ازگیل ژاپنی، خرزهره، برگ بو و خرمندی را نیز آلوده می‌کند (۴ و ۱). بالشتک مرکبات در سال‌های اخیر (۱۳۷۰-۱۳۸۰) در شمال کشور حالت طغیانی پیدا کرده و خسارت‌های شدیدی را به باغ‌های مرکبات وارد می‌کند. درخت‌های آلوده ضعیف شده، میوه و برگ‌های آنها ریخته و شاخه‌های جوان خشک می‌شوند. بر اثر فعالیت این حشره روی درختان و ترشح زیاد عسلک، قارچ فوماژین تکثیر یافته و علاوه بر ضعف شدید درخت در اثر کاهش فتوسنتز، بازار پسندی میوه‌های باقیمانده را نیز به شدت کاهش می‌دهد (۱ و ۲). تاکنون در ایران به‌جز بررسی کارآیی قارچ *Verticillium lecanii* Zimm. هیچ گونه مطالعه‌ای برای مبارزه بیولوژیک با بالشتک مرکبات صورت نگرفته است (۵). بنابراین با توجه به اهمیت آفت بالشتک مرکبات لزوم بررسی بیشتر برای شناسایی و استفاده صحیح از دشمنان طبیعی این آفت مورد نیاز است.

فعالیت شکارگری کفشدوزک کریپتولموس روی بالشتک مرکبات در سال ۱۹۸۲ توسط پروکوپنکو از روسیه گزارش گردید (۲۱). مرلین و همکاران کفشدوزک کریپتولموس را

شکارگر شپشک آردآلود مرکبات *Pulvinaria hydrangeae* و بالشتک *Planococcus citri* Risso در Steinweden در بلژیک معرفی نمودند (۱۹). مانی و کریشنامورتی در ۱۹۹۸ یکی از شکارگران مؤثر بالشتک *Chloropulvinaria polygonata* Cockerell در باغ‌های انبه هندوستان را کفشدوزک کریپتولموس معرفی کرده‌اند (۱۵). حلاج ثانی در سال ۱۳۷۸ با مطالعه بیولوژی بالشتک مرکبات، کفشدوزک کریپتولموس و کفشدوزک نقابدار دو نقطه‌ای *Chilocorus bipustulatus* L. را از مهم‌ترین دشمنان طبیعی بالشتک مرکبات معرفی کرده است (۲). مشاهدات شخصی نگارندگان مشخص کرد که تمام مراحل زیستی کفشدوزک کریپتولموس در باغ‌های مرکبات شمال کشور که به بالشتک مرکبات آلوده می‌باشند، به فراوانی دیده می‌شوند. بنابراین پژوهش حاضر با هدف بررسی و مقایسه جنبه‌هایی از زیست‌شناسی کفشدوزک کریپتولموس روی بالشتک مرکبات و میزبان اصلی آن یعنی شپشک آردآلود مرکبات به منظور بررسی امکان استفاده عملی از این حشره مفید صورت گرفت.

مواد و روش‌ها

برای بررسی زیست‌شناسی کفشدوزک کریپتولموس روی دو طعمه در مجموع پنج آزمایش انجام گردید. تمام آزمایش‌ها در داخل انکوباتور با دمای 1 ± 25 درجه سانتی‌گراد، رطوبت نسبی 5 ± 70 درصد، دوره نوری ۱۴ ساعت روشنایی و ۱۰ ساعت تاریکی انجام شد.

آزمایش اول: چرخه زندگی

برای بررسی طول دوره‌های جنینی، سنین مختلف لاروی، پیش شفیرگی، شفیرگی و طول دوره یک نسل کفشدوزک (تخم تا حشره کامل) آزمایشی در دو تیمار شامل شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات هر یک در ده تکرار انجام شد. ده عدد تخم تازه کفشدوزک کریپتولموس که حشرات کامل آن از کلنی‌های جداگانه شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات تغذیه می‌کردند،

برای هر یک از دو تیمار انتخاب و جداگانه درون ظروف پتری شیشه‌ای به قطر ۹ و ارتفاع ۱/۵ سانتی‌متر روی کاغذ صافی قرار داده شدند. پس از تفریح تخم‌ها، روزانه به مقدار کافی از هر یک از دو طعمه (۵ عدد حشره کامل با کیسه تخم، ۵ عدد پوره سن ۳ و ۵ عدد پوره سن ۲) به تفکیک درون ظروف آزمایش قرار داده شد و داده‌های مورد نیاز به صورت روزانه تعیین و در جداول مربوطه ثبت گردید.

آزمایش دوم: رفتارهای جفت‌گیری و تخم‌ریزی

این آزمایش در دو تیمار (شامل دو میزبان شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات) و در ۵ تکرار که هر یک شامل یک جفت کفشدوزک بالغ بود، مشابه آزمایش اول انجام شد. نخست با انجام آزمایش‌های مقدماتی میزان تقریبی تغذیه یک جفت کفشدوزک از هر یک از دو طعمه با در اختیار قرار دادن هر یک از آنها در داخل ظرف پتری به صورت جداگانه محاسبه گردید. سپس با توجه به نتایج بررسی‌های مقدماتی برای هر جفت کفشدوزک تعداد ۱۰ عدد حشره کامل با کیسه تخم، ۱۰ عدد پوره سن ۳ و ۱۰ عدد پوره سن ۲ از هر یک از طعمه‌ها به تفکیک در اختیار کفشدوزک‌ها قرار داده شد. رفتارهای جفت‌گیری، تخم‌ریزی و انتخاب محل‌های تخم‌گذاری کفشدوزک کریپتولموس روی دو طعمه بررسی شد.

آزمایش سوم: میزان تخم‌گذاری و طول عمر حشرات کامل

این آزمایش با استفاده از کفشدوزک‌های تازه ظاهر شده روی دو طعمه جداگانه (شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات) در دو تیمار و چهار تکرار (هر تکرار شامل یک جفت کفشدوزک نر و ماده) انجام شد. در این آزمایش طول دوره‌های قبل از تخم‌گذاری، تخم‌گذاری، میانگین تخم‌گذاری روزانه کفشدوزک‌ها و طول عمر کفشدوزک‌های ماده روی دو طعمه بررسی شد. برای هر یک از کفشدوزک‌ها روزانه به مقدار کافی غذا از هر میزبان (مشابه آزمایش دوم) گذاشته شد و داده‌های به‌دست آمده در جداول مربوطه ثبت گردید.

آزمایش چهارم: تعیین نسبت جنسی و میزان تفریح تخم
میزان تفریح تخم‌های کفشدوزک در دو تیمار (شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات) و هر تیمار در هفت تکرار تعیین شد. در هر تکرار ۳۰ عدد تخم تازه کفشدوزک حاصل از تغذیه از دو میزبان به صورت جداگانه درون ظروف پتری قرار داده شدند. با بررسی‌های روزانه میزان تفریح تخم کفشدوزک، تعیین و در جداول مربوطه ثبت شد.

لاروهای کفشدوزک حاصل از این آزمایش درون ظروف پتری انتقال داده شدند. با توجه به تعداد لاروهای کفشدوزک و مراحل سنی آنها به تعداد کافی یعنی ۲ الی ۵ برابر بیشتر از مقدار به‌دست آمده در آزمایش‌های مقدماتی مخلوطی از سنین مختلف و حشره کامل با کیسه تخم شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات به تفکیک در اختیار آنها گذاشته شد. پس از پایان دوران لاروی و تبدیل آنها به حشره کامل نسبت جنسی کفشدوزک‌ها روی هر یک از دو طعمه به تفکیک تعیین شد. تشخیص حشرات نر از ماده کفشدوزک بدین ترتیب بود که برای چند دقیقه کفشدوزک‌ها را درون یخچال قرار داده و بعد از بی‌حرکت شدن پای اول آنها مورد بررسی قرار می‌گرفت. ساق پای اول در حشرات نر قهوه‌ای و در حشرات ماده سیاه رنگ است (۶ و ۱۳).

آزمایش پنجم: میزان تغذیه سنین مختلف لاروی

به منظور بررسی میزان تغذیه سنین مختلف لاروی کفشدوزک کریپتولموس از تخم هر یک از دو طعمه، آزمایشی در دو تیمار (شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات) و شش تکرار انجام شد. در مجموع تعداد ۱۲ عدد لارو سن اول تازه تفریح شده، شش عدد مربوط به کفشدوزک‌هایی که از شپشک آردآلود تغذیه می‌کردند و شش عدد دیگر مربوط به کفشدوزک‌هایی که از بالشتک تغذیه می‌نمودند و شبیه آنچه که در آزمایش چهارم انجام شد، تهیه شدند و به تفکیک و به صورت انفرادی در ظروف پتری قرار داده شدند. با توجه به آزمایش‌های مقدماتی و آگاهی از میزان تقریبی تغذیه لاروهای کفشدوزک از تخم

میزبان‌ها، هر روز تعداد کافی از تخم دو طعمه (باشمارش تعداد ۲۰۰ عدد تخم برای سنین ۱ و ۲ لاروی و ۱۰۰۰ عدد تخم برای سنین ۳ و ۴ لاروی کفشدوزک کریپتولموس) در اختیار لاروهای کفشدوزک قرار داده شدند. در پایان هر سن لاروی واحدهای آزمایشی جدید (ظروف پتری) با تعداد کافی تخم تازه میزبان‌ها تهیه گردید و لاروهای تازه تغییر جلد داده به این واحدها منتقل شدند. با شمارش تعداد تخم‌های سالم باقیمانده در واحدهای آزمایشی قبل، میزان تغذیه لاروها در هر مرحله لاروی محاسبه و در جداول مربوطه ثبت شد.

مقایسه میانگین‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده در هر آزمایش از طریق آزمون چند دامنه دانکن و توسط نرم افزار SAS انجام شد. نسبت‌های جنسی نیز توسط آزمون کای اسکویر مقایسه شدند.

نتایج و بحث

زیست‌شناسی کفشدوزک *Cryptolaemus montrouzieri* Malus.

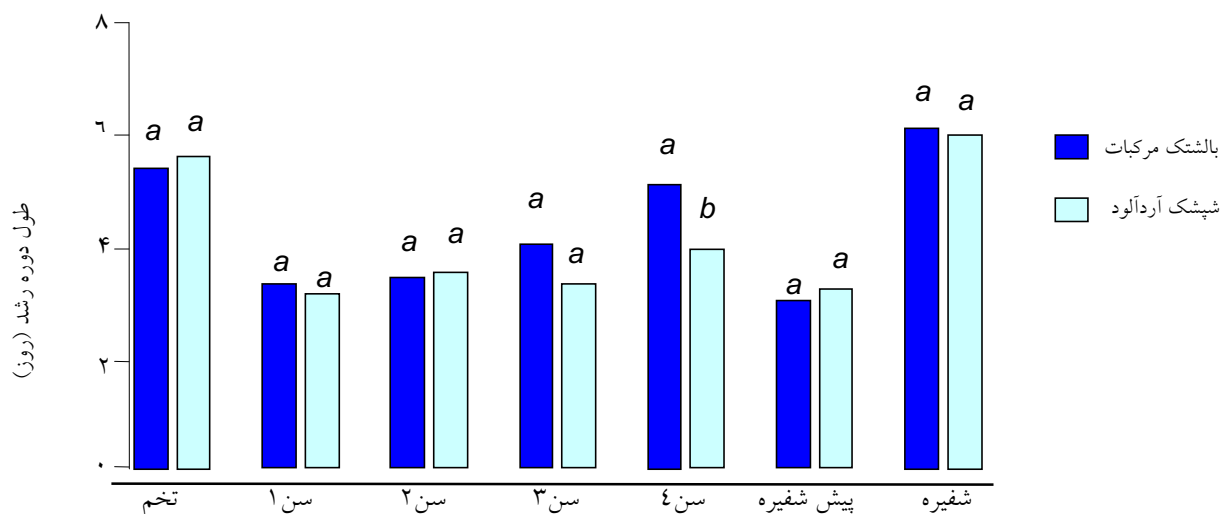
چرخه زندگی

میانگین طول دوره جنینی، سنین لاروی یک تا سه، مراحل پیش‌سفیرگی، سفیرگی و طول دوره یک نسل (تخم تا حشره کامل) کفشدوزک کریپتولموس که از طعمه‌های شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات به صورت جداگانه تغذیه کرده بودند، با هم اختلاف معنی داری نداشتند. ولی طول دوره لاروی سن ۴ به مدت ۳/۹ روز روی شپشک آردآلود و ۵/۱ روز روی بالشتک مرکبات در سطح ۱ درصد و طول کل دوره لاروی به مدت ۱۳/۹ روز روی شپشک آردآلود و ۱۵/۶ روز روی بالشتک مرکبات در سطح ۵ درصد روی دو طعمه دارای اختلاف معنی‌داری بودند (شکل‌های ۱ و ۲).

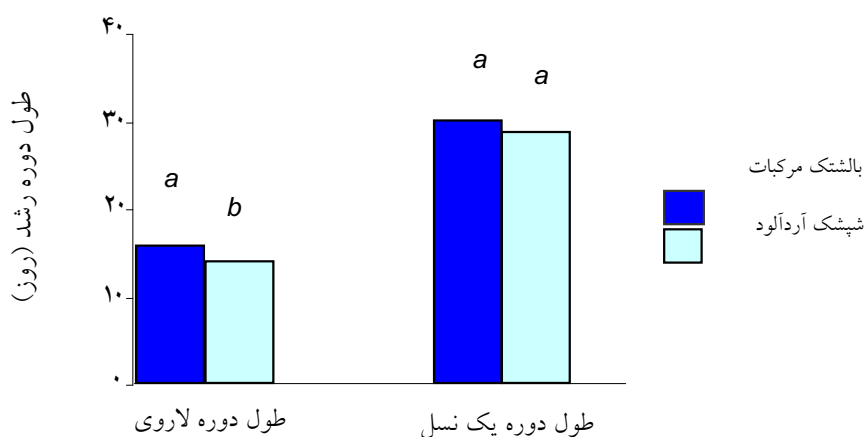
خدایان (۳) طول دوره لاروی سن ۴ و کل دوره لاروی کفشدوزک کریپتولموس را روی شپشک آرد آلود جنوب *Nipaeococcus viridis* Newstead به ترتیب ۵/۸ و ۱۵/۶ روز ذکر کرد که با نتایج این پژوهش روی بالشتک مرکبات مطابقت

نسبی دارد. الخاطب و راعی (۶) در سال ۲۰۰۱ طول دوره لاروی کفشدوزک کریپتولموس را روی شپشک آردآلود مرکبات در دمای ۲۷ درجه سانتی‌گراد و رطوبت ۶۰ درصد، ۱۴/۵ روز و مانی و کریشنامورتی (۱۵) روی بالشتک *C. polygonata*، ۱۵/۴ روز به دست آوردند که به ترتیب با نتایج این پژوهش روی شپشک آردآلود مرکبات و بالشتک مرکبات مطابقت دارد (شکل ۲). باسکاران و همکاران (۸ و ۹) طول دوره لاروی کفشدوزک کریپتولموس روی دو گونه شپشک آردآلود، *P. citrii* و *Dactylopius tomentosus* Lam. را در دمای ۲۹-۳۲ درجه سانتی‌گراد و رطوبت ۶۵-۷۱ درصد، به ترتیب ۱۲/۴۲ و ۱۷/۶۷ روز به دست آوردند.

در این پژوهش میانگین طول دوره یک نسل (از تخم تا حشره کامل) کفشدوزک کریپتولموس با تغذیه از شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات به ترتیب ۲۸/۶ و ۳۰/۸ روز بود و اختلاف معنی‌دار نداشت. عدم وجود اختلاف معنی‌دار در طول دوره یک نسل (از تخم تا حشره کامل) کفشدوزک روی دو میزبان نشان داد که کفشدوزک با تغذیه از بالشتک مرکبات نیز توانسته است نیازهای غذایی خود را تأمین کند و تفاوت آن بسیار کمتر از بررسی‌های مشابه روی سایر گونه‌های میزبان می‌باشد. البته اندازه لاروهای کفشدوزک کریپتولموس حاصل از تغذیه از بالشتک مرکبات کمی کوچک‌تر از لاروهای کفشدوزک در اثر تغذیه از شپشک آردآلود بود و در نتیجه کفشدوزک‌های بالغ حاصل نیز کوچک‌تر بودند. باسانت و همکاران (۷) گزارش کردند که لاروهای کفشدوزک *Menochilus sexmaculatus* Fabr. که از شته‌های کمتری تغذیه کردند، نسبت به لاروهای که به مقدار کافی تغذیه کرده بودند، حشرات کامل کوچک‌تری تولید نمودند. در این پژوهش با توجه به این‌که با افزایش سن لاروهای کفشدوزک میزان تغذیه آنها نیز افزایش می‌یافت، احتمالاً با توجه به این‌که شپشک آردآلود، طعمه اصلی کفشدوزک می‌باشد، این طعمه بهتر توانسته است نیازهای غذایی لارو سن ۴ را نسبت به بالشتک تأمین کند و به همین دلیل اختلاف آماری بین آنها در

شکل ۱. طول دوره‌های مختلف زندگی کفشدوزک کریپتولموس *C. montrouzieri* روی دو طعمه (روز)

شکل ۲. طول دوره لاروی و مدت یک نسل کفشدوزک کریپتولموس *C. montrouzieri* روی دو طعمه

کریپتولموس اثرگذارند. علاوه بر این، حرارت و رطوبت نسبی نیز می‌توانند روی طول دوره جنینی و لاروی کفشدوزک کریپتولموس تاثیر داشته باشند. حتی گیاهان میزبان شیشک‌ها در چرخه زندگی کفشدوزک کریپتولموس موثر هستند (۷).

نحوه جفت‌گیری و تخم‌ریزی

حشره کامل کفشدوزک پس از خروج از پوسته شفیرگی نزدیک به یک روز در زیر آن باقی می‌ماند تا رنگ آن از نارنجی به

سطح یک درصد دیده شد. بنابراین باتوجه به نتایج بالا می‌توان عنوان کرد که نوع طعمه می‌تواند روی پاره‌ای از صفات بیولوژیک کفشدوزک کریپتولموس تأثیرگذار باشد که این موضوع احتمالاً ناشی از اختلاف در ترکیبات محتویات بدن دو میزبان می‌تواند باشد.

بررسی‌های انجام شده توسط پژوهشگران مختلف نشان داد که میزبان‌های مختلف روی مراحل لاروی کفشدوزک

سیاه تغییر یابد و سپس آن را ترک می‌کند. در این بررسی معلوم شد که مدت زمان جفت‌گیری بین ۵ الی ۳۰ دقیقه به طول می‌انجامد. حشرات نر و ماده در طول زندگی خود ممکن است بیش از یک بار جفت‌گیری نمایند. کافمن (۱۳) مدت زمان جفت‌گیری کفشدوزک‌های کریپتولموس را ۳۰ دقیقه ذکر نمود، وی هم‌چنین با مطالعاتی که روی اسپرم درون کیسه ذخیره اسپرم (Spermatheca) کفشدوزک‌های ماده انجام داد، مشخص کرد که اسپرم‌های درون آن متعلق به چند کفشدوزک نر هستند که این امر در تنوع ژنتیکی کفشدوزک‌ها مؤثرند. در بررسی حاضر مشخص گردید که در کفشدوزک‌های بالغ درون ظرف‌های کم حجم مانند پتری، میل به جفت‌گیری افزایش می‌یابد که احتمالاً دلیل آن افزایش غلظت فرمون جنسی و هم‌چنین افزایش احتمال برخورد بین جنس‌ها در این نوع از ظروف می‌باشد. به‌علاوه مانند آنچه که کافمن (۱۳) بیان نمود کفشدوزک ماده کریپتولموس ۳ الی ۴ تخم در یک زمان می‌گذارد و آنها را درون کیسه‌های تخم میزبان مخفی می‌کند. در این بررسی هر دو حالت تخم‌گذاری انفرادی و دسته‌ای به فراوانی دیده شد. وجود رشته‌های مومی طعمه به عنوان یک عامل محرک قوی برای جستجوی محل تخم‌گذاری و آغاز تخم‌گذاری کفشدوزک کریپتولموس شناخته شده است (۱۹). در بررسی حاضر که از دو شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات استفاده گردید نیز این موضوع به‌طور کامل تأیید شد. بدین ترتیب که شپشک آردآلود در تمام مراحل زیستی خود دارای رشته‌های مومی می‌باشد در حالی که بالشتک مرکبات فقط در مرحله تولید کیسه تخم دارای رشته‌های مومی است. به همین دلیل کفشدوزک روی تمام مراحل زیستی شپشک آردآلود تغذیه کرده و تخم‌گذاری نمود در صورتی که روی بالشتک مرکبات از تمام مراحل تغذیه کرده و به جز موارد جزئی و نادر، فقط درون کیسه‌های تخم بالشتک تخم‌گذاری کرد.

میزان تخم‌گذاری و طول عمر

نتایج نشان دادند که طول عمر حشرات کامل، طول دوره تخم‌گذاری، میانگین تعداد تخم روزانه، مجموع تخم‌های

گذاشته شده و درصد تفریح تخم کفشدوزک کریپتولموس روی دو طعمه در سطح ۰.۱٪ دارای اختلاف معنی‌داری بودند (جدول‌های ۱ و ۲).

عدم وجود اختلاف معنی‌دار بین میانگین طول دوره قبل از تخم‌گذاری کفشدوزک کریپتولموس روی شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات با توجه به این‌که در این بررسی از تمام مراحل زندگی دو میزبان شامل تخم، پوره‌ها، کیسه تخم و حشره ماده کامل استفاده گردید، و نیز با توجه به وجود رشته‌های مومی که تحریک کننده آغاز تخم‌گذاری می‌باشند (۱۹) منطقی به نظر می‌رسد. بودن هایمر (۱۱) دوره پیش از تخم‌گذاری این کفشدوزک را در تابستان ۴ روز و در فصول سرد تا ۱۲ روز گزارش نموده بود. مانی و کریشناورتی (۱۸) دوره قبل از تخم‌گذاری کفشدوزک کریپتولموس را روی شپشک‌های آردآلود ۷-۵ روز ذکر کرده‌اند. لو و مونگومری (۱۴) عقیده دارند بعضی از کفشدوزک‌ها مانند *Scymnus sinuanodulus* Annand فقط وقتی که از میزبان مناسبی تغذیه کنند، شروع به تخم‌گذاری می‌کنند. از مقایسه نتایج این بررسی با نتایج سایر پژوهشگران در مجموع چنین می‌توان استنباط نمود که نوع طعمه و دمای محیط در آغاز تخم‌گذاری کفشدوزک‌ها نقش دارند. توجه به اختلاف معنی‌دار بین میانگین طول دوره تخم‌گذاری کفشدوزک کریپتولموس روی شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات (جدول ۱) و مقایسه با نتایج سایر پژوهش‌ها روی میزبان‌های مشابه و متفاوت مانند خدامان (۳) که دوره تخم‌گذاری کفشدوزک کریپتولموس را روی شپشک آردآلود جنوب بین ۲۷ تا ۵۶ روز بیان نموده است و نیز ونکاتسن و همکاران (۲۲) که طول دوره تخم‌گذاری را روی *Maconellicoccus hirstus* ۴۷-۵۲ روز ذکر کردند، نشان می‌دهد که نوع غذا در اصل باعث تفاوت در طول عمر کفشدوزک‌ها می‌شود و بالطبع کاهش عمر کفشدوزک در کوتاه شدن طول دوره تخم‌گذاری نقش دارد.

در این بررسی میانگین طول عمر کفشدوزک‌های ماده روی شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات به ترتیب $99/75 \pm 8/84$ و

جدول ۱. آثار تغذیه حشرات کامل ماده کفشدوزک کریپتولموس *C. montrouzieri* از دو میزبان مختلف روی طول دوره قبل از تخم‌گذاری، تخم‌گذاری و طول عمر

انحراف معیار ± میانگین (روز)		دوره زندگی
بالشتک مرکبات	شپشک آردآلود	طول دوره قبل از تخم‌گذاری
۵/۰ ± ۰/۷۰ ^a	۴/۲۵ ± ۰/۵ ^a	طول دوره تخم‌گذاری
۶۳/۲۵ ± ۵/۰۵ ^b	۹۳/۷۵ ± ۱۰/۹۰ ^a	طول عمر حشرات ماده کامل
۷۲/۷۵ ± ۴/۹۹ ^b	۹۹/۷۵ ± ۸/۸۴ ^a	

میانگین‌هایی که در هر ردیف دارای حروف متفاوت هستند اختلاف آنها در سطح ۱٪ معنی دار است (p < ۰/۰۱).

جدول ۲. آثار تغذیه حشرات کامل ماده کفشدوزک کریپتولموس *C. montrouzieri* از دو میزبان مختلف بر تعداد تخم روزانه، تعداد تخم در طول عمر حشره ماده و درصد تفریح

انحراف معیار ± میانگین		
بالشتک مرکبات	شپشک آردآلود	تعداد تخم روزانه
۵/۲۹ ± ۰/۶۸۰ ^b	۱۰/۵۹ ± ۰/۹۵ ^a	تعداد تخم در طول عمر حشره ماده
۳۹۰/۰۰ ± ۵۲/۱۱ ^b	۱۰۷۰/۲۵ ± ۱۶۴/۴۰ ^a	درصد تفریح تخم
۷۷/۱ ± ۴/۴۸ ^b	۸۹/۴۸ ± ۴/۴۸ ^a	

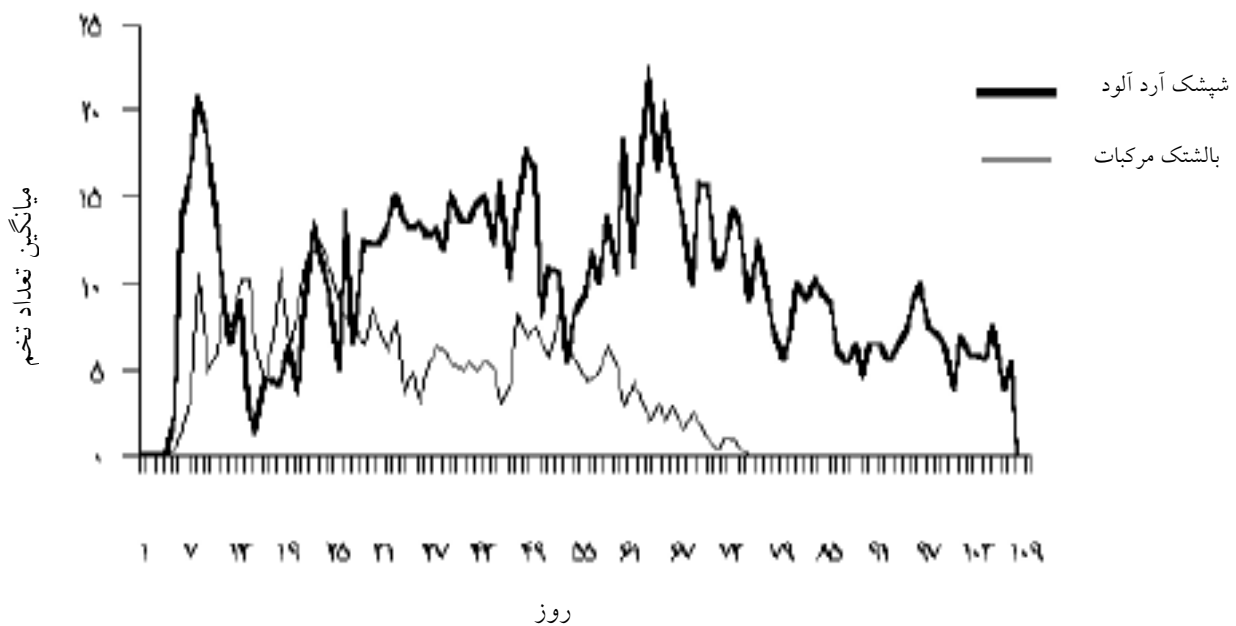
میانگین‌هایی که در هر ردیف دارای حروف متفاوتی هستند اختلاف آنها در سطح ۱٪ معنی دار است (p < ۰/۰۱).

نموده است. بلووز و همکاران (۱۰) نیز با بررسی ۳ دمای ۲۱/۱، ۲۸/۲ و ۳۲/۲ درجه سانتی‌گراد روی طول عمر کفشدوزک *Clitostethus arcuatus* Rossi نشان دادند که میانگین طول عمر کفشدوزک‌های ماده از ۹۸/۹ روز در دمای ۲۱ درجه سانتی‌گراد به ۴۲/۱ روز در دمای ۳۲/۲ درجه کاهش می‌یابد که نشان دهنده اهمیت تأثیر دما بر طول عمر کفشدوزک‌هاست.

بر اساس نتایج این پژوهش معلوم شد که دو طعمه (شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات) قادر بودند روی میانگین تخم‌گذاری روزانه کفشدوزک و مجموع تعداد تخم گذاشته شده در طول دوره زندگی هر حشره ماده کفشدوزک در سطح ۱٪ تفاوت معنی‌دار ایجاد نمایند (جدول ۲).

حداکثر میانگین تخم‌گذاری در یک روز برای یک کفشدوزک روی شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات به ترتیب ۲۲/۵ و ۱۲/۲۵ عدد بود (شکل ۳) و حداکثر تعداد تخم‌های گذاشته شده در یک روز برای یک عدد کفشدوزک ماده به ترتیب ۳۳ و ۲۵ عدد به دست آمد. خدامان (۳) میانگین تعداد

۴/۹۹ ± ۷۲/۵۵ روز بود (جدول ۱). این نتایج نشان دادند که نوع میزبان در طول عمر کفشدوزک کریپتولموس تأثیر بسزایی دارد. در همین رابطه پژوهشگران دیگر مانند الخاطب و راعی (۶) میانگین طول عمر کفشدوزک‌های کریپتولموس ماده‌ای را که از شپشک آردآلود مرکبات تغذیه می‌کردند در شرایط صحرائی ۶/۷ ± ۷۰/۶ روز عنوان کردند. مانی و همکاران (۱۷) طول عمر کفشدوزک‌ها را در شرایط آزمایشگاه روی شپشک آردآلود مرکبات ۱۳۸-۱۲۱ روز ذکر کردند. بررسی‌های پژوهشگران مختلف نشان داد که نوع طعمه نیز روی طول عمر کفشدوزک تأثیرگذار است. نتایج پژوهش حاضر نیز با تغذیه کفشدوزک کریپتولموس از دو طعمه متفاوت این موضوع را تأیید نمود. به هر حال تفاوت‌هایی که در نتایج پژوهشگران دیگر روی طول عمر کفشدوزک با تغذیه از شپشک آردآلود مرکبات دیده می‌شود، احتمالاً ناشی از شرایط مختلف آزمایش و بخصوص دما می‌باشد، به طوری که بودن هایمر (۱۱) میانگین طول عمر کفشدوزک کریپتولموس را در دماهای مختلف سال از ۳۰ روز در فصول گرم تا ۱۰۰ روز در فصول سرد گزارش

شکل ۳. مقایسه میانگین تخم گذاری روزانه کفشدوزک کریپتولموس *C. montrouzieri* روی شپشک آرد آلود و بالمشک

ساتی گراد به دست آوردند که کفشدوزک با ۲۱۹ روز عمر، ۶۳۲ عدد تخم گذاشته بود.

با توجه به نتایج به دست آمده در این پژوهش و نتایج سایر پژوهشگران معلوم می شود که بین پژوهشگران مختلف اختلاف نظر زیادی وجود دارد. بخشی از اختلافات مربوط به زیست شناسی تولید مثلی کفشدوزک کریپتولموس، احتمالاً مربوط به روش های پرورش و آزمایش مانند اختلاف دما و رطوبت محیط در تکثیر کفشدوزک است. همچنین تهیه نژادهایی از شکارگر با منشأ جغرافیایی متفاوت ممکن است سبب بروز تفاوت های بیولوژیکی روی کفشدوزک کریپتولموس در شرایط آزمایشگاهی شود. نوع میزبان هم می تواند روی خصوصیات زیستی تأثیرگذار باشد. به هر حال بین نوع میزبان، میزان تغذیه و دمای محیط با طول عمر و میزان تخم گذاری کفشدوزک ها ارتباط مثبتی وجود دارد (۱۰ و ۲۰). بر اساس نتایج به دست آمده در این پژوهش احتمالاً محتویات بدن شپشک آرد آلود بهتر توانسته نیازهای غذایی کفشدوزک را تأمین

تخم های گذاشته شده کفشدوزک کریپتولموس را روی شپشک آرد آلود جنوب ۵۲۸ عدد و حداکثر تعداد تخم در یک روز را ۲۸ عدد ذکر کرده است. مانی و همکاران (۱۷) نیز میانگین تخم گذاری کفشدوزک کریپتولموس را روی شپشک آرد آلود مرکبات ۴۱۹ عدد گزارش نمودند. باسانت و همکاران (۷) نیز ارتباط مستقیمی بین باروری کفشدوزک *M. sexmaculatus* با کیفیت و کمیت شته هایی که از آنها تغذیه می کند، گزارش نمودند. میچاد (۲۰) نیز گزارش کرد که میزان تخم گذاری کفشدوزک هفت نقطه ای *Coccinella septempunctata* L. تغذیه از انواع شته ها تغییر می یابد. وی دلیل این تغییر را تنوع در ترکیب محتویات بدن میزبانها ذکر کرده است.

بلووز و همکاران (۱۰) با بررسی اثر سه دما روی تخم گذاری کفشدوزک *C. arcuatus* کاهش میانگین تخم گذاری از ۲۰۲ عدد در دمای ۲۸/۲ درجه سانتی گراد به کمتر از ۱۸ عدد در دمای ۳۲/۲ سانتی گراد را گزارش نمودند. آنها بیشترین تخم گذاری را در یک تیمار در دمای ۲۱/۱ درجه

کرده و موجب طول عمر بیشتر کفشدوزک گردد که این خود نیز امکان تولید تخم بیشتری را فراهم می‌کند.

میزان تفریخ تخم

بررسی حاضر نشان داد که نوع طعمه در میزان درصد تفریخ تخم کفشدوزک تأثیر زیادی دارد (جدول ۲). در این رابطه ونکاتسان و همکاران (۲۳) میزان درصد تفریخ تخم کفشدوزک کریپتولوموس را با تغذیه از شپشک آردآلود گونه *M. hirsutus* ۹۴ درصد ذکر کرده‌اند. نتایج نشان داد که نوع ماده غذایی می‌تواند به صورت معنی‌دار در میزان تفریخ تخم کفشدوزک کریپتولوموس و هم‌چنین میزان تبدیل شدن تخم به حشره کامل مؤثر باشد.

نسبت جنسی

در این پژوهش با بررسی ۱۱۴ کفشدوزک که کلیه مراحل زندگی خود را روی شپشک آردآلود تغذیه کرده بودند، ۵۲/۶۳ درصد ماده و ۴۷/۳۷ درصد نر بودند و از ۹۵ کفشدوزک دیگر که تمام مراحل زندگی خود را روی بالشتک مرکبات تغذیه کرده بودند، ۴۸/۴۳ درصد ماده و ۵۱/۵۷ درصد نر به دست آمد. به علاوه تجزیه و تحلیل آماری با استفاده از آزمون کای اسکویر نشان داد که بین درصد جنس‌های نر و ماده به دست آمده روی هر دو طعمه، اختلاف معنی‌داری در سطح ۱ درصد وجود نداشت و نسبت جنسی ۱:۱ (نر: ماده) بود.

در همین رابطه الخاطب و راعی (۶) جنسیت کفشدوزک‌های کریپتولوموس را با تغذیه از شپشک آردآلود مرکبات ۴۸/۶۱ درصد نر و ۵۱/۳۹ درصد ماده ذکر نمودند که با نتایج این پژوهش مطابقت دارد. کافمن (۱۳) نسبت جنسی کفشدوزک کریپتولوموس را روی شپشک آردآلود گونه *D. opuntiae* در شرایط صحرایی به طور میانگین ۶۴ درصد نر و ۳۶ درصد ماده به دست آورد. البته این میزان در ماه‌های متفاوت سال فرق می‌کرد، به عنوان مثال در ماه آوریل (فروردین) این نسبت به ۵۷ درصد ماده و ۴۳ درصد نر تغییر می‌کرد. به هر حال چنین استنباط می‌شود که دما و رطوبت و

هم‌چنین میزان نور نیز که در فصول مختلف سال متفاوت است روی نسبت‌های جنسی تأثیرگذار باشند.

میزان تغذیه سنین مختلف لاروی

تجزیه و تحلیل داده‌های مربوط به میزان تغذیه لاروهای سنین مختلف کفشدوزک کریپتولوموس نشان داد که بین میزان تغذیه کل دوره لاروی کفشدوزک از بالشتک مرکبات نسبت به شپشک آردآلود در سطح ۱٪ تفاوت معنی‌داری وجود داشت. کفشدوزک‌های کریپتولوموس از تخم بالشتک مرکبات به مقدار بیشتری نسبت به شپشک آردآلود تغذیه کردند. لاروهای کفشدوزک کریپتولوموس برای تکمیل دوره لاروی خود به طور میانگین از تخم شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات به ترتیب از ۵۷۱۵/۳۳ و ۷۶۹۴/۶ عدد تخم تغذیه نمودند (جدول ۳).

در بین سنین مختلف لاروی، لاروهای سن ۴ کفشدوزک کریپتولوموس بیشترین میزان تغذیه را از تخم شپشک آردآلود و بالشتک مرکبات، به ترتیب به میزان ۳۸۶۳/۱۷ و ۵۰۰۰/۴ عدد داشتند که اختلاف آنها در سطح ۱٪ معنی‌دار بود (جدول ۳).

مانی و کریشنامورتی (۱۶) میزان تغذیه سنین ۱ تا ۴ لاروهای کفشدوزک کریپتولوموس را از تخم بالشتک *Chloropulvinaria psidii* Mask. به ترتیب ۲۷۳/۲۰، ۳۳۳/۴۰، ۷۹۸/۴۰ و ۲۳۶۱ عدد گزارش نمودند. آنها هم‌چنین بیان نمودند که لاروهای کفشدوزک برای تکمیل دوره زندگی خود از ۵۱/۳۷۶۶ عدد تخم *C. psidii* تغذیه می‌کنند. خدامان (۳) میزان تغذیه سنین ۱ تا ۴ کفشدوزک کریپتولوموس را روی تخم‌های شپشک آردآلود جنوب به ترتیب ۱۸۷، ۱۷۰، ۴۸۱ و ۱۴۲۱ عدد و تغذیه کل دوره لاروی کفشدوزک را به طور میانگین ۲۲۵۹ عدد تخم شپشک آردآلود جنوب گزارش کرد. با توجه به نتایج سایر پژوهشگران و این پژوهش چنین استنباط می‌شود که نوع و اندازه میزبان در میزان تغذیه لاروهای کفشدوزک کریپتولوموس مؤثر هستند. به عنوان مثال اندازه تخم بالشتک مرکبات تقریباً نصف تخم شپشک آردآلود می‌باشد که این امر می‌تواند میزان تغذیه بیشتر کفشدوزک از تخم بالشتک مرکبات را برای تأمین انرژی و مواد غذایی مورد نیاز توجیه کند.

جدول ۳. تغذیه سنین مختلف لاروی کفشدوزک کریپتولموس *C. montrouzieri* از تخم‌های شپشک آردآلود و بالشتک مرکباتانحراف معیار \pm میانگین تعداد تخم تغذیه شده

شپشک آردآلود	بالشتک مرکبات	سن
$202/17 \pm 39/12^b$	$273/83 \pm 51/05^a$	۱ سن
$512/8 \pm 42/03^b$	$593/8 \pm 65/38^a$	۲ سن
$1137/17 \pm 166/57^b$	$1840/6 \pm 139/93^a$	۳ سن
$3863/17 \pm 239/45^B$	$5000/4 \pm 448/78^A$	۴ سن
$5715/33 \pm 282/23^B$	$7694/6 \pm 464/02^A$	کل دوره لاروی

میانگین‌هایی که در هر ردیف دارای حروف کوچک متفاوت هستند اختلاف آنها در سطح ۵ درصد و میانگین‌هایی که در هر ردیف دارای حروف بزرگ متفاوت هستند اختلاف آنها در سطح ۱ درصد معنی دار است.

گرچه نتایج پژوهش حاضر نشان داد که بعضی از شاخص‌های زیست‌شناسی کفشدوزک کریپتولموس مانند طول دوره زندگی و میزان تخم‌گذاری روی شپشک آردآلود طولانی‌تر از بالشتک مرکبات بود، ولی با توجه به تغذیه بیشتر کفشدوزک از تخم بالشتک مرکبات، در مجموع چنین به نظر می‌رسد که بتوان از این حشره مفید به‌عنوان یک عامل بیولوژیک علیه بالشتک مرکبات استفاده نمود.

منابع مورد استفاده

- اسماعیلی، م. ۱۳۷۵. آفات مهم درختان میوه. مرکز نشر سپهر، تهران.
- حلاج ثانی، م. ف. ۱۳۷۸. مطالعه بیواکولوژیکی بالشتک مرکبات (*Pulvinaria aurantii* Cockerell (Hom.: Coccidae). پایان‌نامه کارشناسی ارشد حشره‌شناسی. دانشکده کشاورزی، دانشگاه گیلان.
- خدایان، ع. ۱۳۷۱. بررسی بیولوژی شپشک آردآلود جنوب *Nipaecoccus viridis* Newstead و امکان مبارزه بیولوژیک با استفاده از کفشدوزک کریپت و سایر کفشدوزک‌های موجود در استان خوزستان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد حشره‌شناسی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- مدرس اول، م. ۱۳۷۳. فهرست آفات کشاورزی ایران و دشمنان طبیعی آنها. انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- میرابزاده، ع.، ن. معظمی، س. امیرصادقی و م. جعفری. ۱۳۷۹. بررسی تأثیر قارچ *Verticillium lecanii* روی آفت بالشتک مرکبات *Pulvinaria aurantii* و جدا سازی قارچ از آن. خلاصه مقالات چهاردهمین کنگره گیاه‌پزشکی ایران. اصفهان.
- Al-Kateeb, N., A. Raie. 2001. A study of some biological parameters of the predator *Cryptolaemus montrouzieri* Mals. introduced to *Planococcus citri* Risso in Syria, and estimate of its predation rate in the laboratory. Arab. J. Plant Protec. 19 (2): 131- 134.
- Basant, K. A., P. Bardnanroy, H. Yasuda and T. Takizawa. 2001. Prey consumption and oviposition of the aphidophagous predator *Menochilus sexmaculatus* (Col.: Coccinellidae) in relation to prey density and adult size. Environ. Entomol. 30 (4): 1182-1187.
- Baskaran, R. K. M., T. R. Srinivasan and N. R. Mahadevan. 2002. Life table of Australian ladybird beetle (*Cryptolaemus montrouzieri* Mals.) feeding on mealybogs (*Maconellicoccus hirsutus* and *Dactylopius tomentosus*). Indian J. Agri. Sci. 72 (1): 54-56.
- Baskaran, R. K. M., L. G. Lakshmi and S. Uthamasamy. 1999. Comparative biology and predatory potential of Australian ladybird beetle (*Cryptolaemus montrouzieri*) on *Planococcus citri* and *Dactylopius tomentosus*. Indian J. Agri. Sci. 69 (8): 605-606.

10. Bellows, T. S., T. D. Paine and D. Gerling. 1992. Development, survival, longevity and fecundity of *Clitostethus arcuatus* (Col.: Coccinellidae) on *Siphoninus phillyreae* (Hom.: Aleyrodidae) in the laboratory. Environ. Entomol. 21(3): 659-663.
11. Bodenheimer, P. 1951. Citrus Entomology. Groningen Publishing Company.
12. Hodek, I., 1967. Bionomics and ecology of predaceous Coccinellidae. Ann. Rev. Ent. 12: 79-104.
13. Kaufman, T. 1996. Dynamics of sperm transfer, mixing and fertilization in *Cryptolaemus montrouzieri* Mals. in Kenya. Ann. Ent. Soci. Am. 89 (2): 238-242
14. Lu, W. and M. E. Montgomery. 2001. Oviposition, development and feeding of *Scymnus (Neopullus) sinuanodulus* (Col.: Coccinellidae) a predator of *Adelges tsugae* (Hom.: Adelgidae). Ann. Ent. Soc. Am. 94 (1): 64-71.
15. Mani, M. and A. Krishnamoorthy. 1998. Biological control studies on the mango green shield scale *Chloropulvinaria polygonata* (Ckll.) (Hom.: Coccidae) in India. Entomon. 23 (2) : 105-110
16. Mani, M. and A. Krishnamoorthy. 1990. Evaluation of the exotic predator *Cryptolaemus montrouzieri* Mals. (Col.: Coccinellidae) in the suppression of green shield scale, *Chloropulvinaria psidii* Mask. (Hom.: Coccidae) on guava. Entomon. 15: 45- 48.
17. Mani, M., V. J. Lakshmi and A. Krishnamoorthy. 1997. Side effects of some pesticides on the adult longevity, progeny production and prey consumption of *Cryptolaemus montrouzieri* Mulsant. Indian. J. Plant Protec. 25 (1): 48-51.
18. Mani, M. and A. Krishnamoorthy. 1997. Australian ladybird beetle *Cryptolaemus montrouzieri*. Madras Agric. J. 84 (5): 237- 249.
19. Merlin, J., O. Lemaitre and J. C. Gregoire. 1996. Oviposition in *Cryptolaemus montrouzieri* Mals. stimulated by wax filament of its prey. Entomol. Exp. Appl. 79 (2): 141- 146.
20. Michaud, J. P. 2000. Development and reproduction of ladybeetles (Col.: Coccinellidae) on the citrus aphids *Aphis spiraecola* Patch and *Toxoptera citricida* Kirkaldy (Hom.: Aphididae). Biol. Cont. 18 : 287-297.
21. Prokopenko, A. I., L. N. Bugayeva and Y. V. Baklanova. 1982. On the possibility of rearing the predaceous beetle *Cryptolaemus* suppresses *Chloropulvinaria*. Zashchitz-Rastenii, No. 3. 25. Abst: Rev. Appl. Ent. (Ser. A) 1983. (071).
22. Venkatesan, T., S. P. Singh and S. K. Jallali. 2001. Development of *Cryptolaemus montrouzieri* Mals. (Col.: Coccinellidae) a predator of mealybug on freeze- dried artificial diet. J. Biol. Cont. 15 (2): 139- 142.